

ВИПУСК 5

УДК 159.9.07

Т. В. Бушуєва

ПСИХОДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

PSYCHODIAGNOSTICS IN MODERN PSYCHOLOGICAL PRACTICE

Визначається місце психологічної діагностики в системі сучасної психологічної практики з урахуванням видової специфікації, функціонально-цільових характеристик та теоретичних основ психологічної практики.

***Ключові слова:** психодіагностика, практична психологія, психологічна практика, психологічна допомога.*

The location of psychological diagnostics is determined in the system of modern psychological practice taking into account a specific specification, functionally-having a special purpose descriptions and theoretical bases of psychological practice.

***Key words:** psychological diagnostics, practical psychology, psychological practice, psychological help.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства запит соціальної практики стимулює становлення сфери психологічних послуг, активний розвиток практичної психології та її напрямків – психодіагностики, психологічного консультування, психотерапії, тощо. Розвиток та розширення досліджень з психодіагностики представляються актуальними та необхідними з точки зору інтересів як суспільства, так і окремої особистості.

Ще в 70-ті роки ХХ сторіччя у вітчизняній психології склалося розуміння психодіагностики як теорії та практики постановки психологічного діагнозу (В.І.Войтко, Ю.З.Гільбух). Тож, традиційним є визначення психодіагностики як науки, психологічної дисципліни і одночасно практичної діяльності. В аспекті практики поняття «психодіагностика» спрямоване на виділення достатньо конкретизованої сфери практичної діяльності психолога. Однак уявлення спеціалістів щодо місця психологічної діагностики в практичній психології і, зокрема, в системі видів психологічної практики, надзвичайно різноманітні. Одні дослідники вважають, що психодіагностика зв'язує теоретичну та

практичну психологію: стосовно методів психологічного дослідження вона виступає в якості загальної основи, що об'єднує всі області їх практичної реалізації (С.Т.Посохова). Другі – відводять психодіагностиці місце фундаменту практичної психології (А.К.Болотова, І.В.Макарова), підкреслюючи, що немає такої області практичного застосування психологічного знання, яка б не потребувала допомоги з боку психодіагностики (Л.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов). Треті – визначають психодіагностику одним з основних видів діяльності, що утворюють практичну психологію як практику (Г.С.Абрамова, О.Ф.Ануфрієв), а четверті – відмовляють психодіагностиці в статусі самостійного виду психологічної практики і трактують її як елемент, допоміжний компонент того чи іншого виду психологічної практики (І.М.Карицький).

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми місця психологічної діагностики в системі психологічної практики.

Результати теоретичного аналізу проблеми. В психології як науковій та практичній сфері діяльності виділяються на сьогодні, як відомо, три рівні: теоретичний, прикладний та практичний. Теоретична психологія є системою фундаментальних загальнотеоретичних та експериментальних наукових знань та наукових дисциплін. Теоретичний та емпіричний рівні знань створюють і інтегративні галузі психології, які мають самостійний науково-організаційний статус. Для визначення області психології, пов'язаної з практичною психологічною діяльністю, використовується ряд понять, що позначають цю діяльність: прикладна психологія, практична психологія, психологічна практика.

Прикладна психологія достатньо однозначно описується як використання наукових психологічних знань в конкретних видах діяльності з метою розв'язання певних практичних завдань в медицині, освіті, промисловості, тощо. Тобто це застосування психології в різних сферах соціальної, суспільної практики.

Поняття прикладна психологія та практична психологія або визначаються як синоніми, або змістовно розрізняються. В останньому випадку особливість практичної психології порівняно з прикладною психологією вбачається в тому, що це власне психологічна практика, яка має змістом психологічні проблеми. Конкретні ж критерії розрізнення формулюються дослідниками по-різному.

Так, О.Г.Лідерс [11] визначає критерієм – ставлення психолога до людини-носія психіки. На рівні прикладної психології психолог має справу з професіоналами з іншої сфери і тільки непрямо з людиною-носієм психіки. При цьому психолог зайнятий співорганізацією (за допомогою рекомендацій, вказівок, тощо) практики іншого професіонала

(педагога, лікаря, менеджера, ін.) щодо людини як об'єкта цієї чужої практики. На рівні практичної психології психолог вступає у безпосередні відносини з людиною-носієм психіки в контексті власної практики.

І.М.Карицький [9] пропонує розрізнення прикладної та практичної психології здійснювати за основним критерієм – предметом діяльності, який виступає як мета діяльності. В суспільній практиці мета не є психологічною (так, в управлінні людьми предметом (метою) є управління, психологія – тільки засіб), а у власне психологічній практиці мета носить психологічний характер. Додатковий критерій – засоби, які використовуються. Для психологічної практики вони являються переважно психологічними, психологічна складова цих засобів є визначальною.

Часто прикладна та практична психологія ототожнюються, а для позначення власне психологічної практичної діяльності використовується поняття «психологічна практика». Це поняття виникло в рамках визначення статусу психологічної практичної діяльності як самостійної, а не прикладної (підлеглої) до різних сфер. Ф.Ю.Василук [5] визначає психологічну практику як самостійну практичну діяльність психолога, де він виступає «відповідальним виконавцем робіт», який безпосередньо задовольняє соціально оформлені життєві потреби замовника. Психологічна практика обслуговує «первинного споживача», а не професіонала, представника певної соціальної сфери діяльності. Відмінність психологічної практики від прикладної психології визначається, перш за все, за наступними моментами: 1) Психологічна практика – «своя» для психолога, а в прикладній психології він бере участь в «чужій» практиці. Цілі діяльності психолога, який діє в «чужій» соціальній сфері, диктуються цінностями та завданнями цієї сфери. 2) У психологічній практиці головний практичний вплив на об'єкт здійснює не інший спеціаліст (лікар, педагог, ін.), а психолог. 3) Критерій оцінки результатів діяльності психолога в прикладній психології визначається цінностями певної соціальної сфери, в психологічній практиці психолог сам формує цінності своєї професійної діяльності. 4) В психологічній практиці відповідальність за кінцеві результати несе не інший спеціаліст, а сам психолог.

Таким чином, прикладна психологія – це застосування знань психологічної науки в різних сферах суспільної практики; психологічна практика – це застосування психологічного знання до конкретного психологічного матеріалу, самостійна практична діяльність психолога. Поняття «практична психологія» визначається як синонім поняття «прикладна психологія» [5, 14], синонім поняття «психологічна

практика» [11] або як широке поняття, яке включає і прикладну психологію і власне сферу практичної психології – психологічну практику [9]. При всьому розмаїтті підходів відзначимо їх принципову спільність – відсутність нового, додаткового семантичного простору поняття «практична психологія» порівняно з поняттями «прикладна психологія» та «психологічна практика».

Отже, проблема місця психологічної діагностики в практичній сфері психології конкретизується як визначення місця психодіагностики в області прикладної психології та в системі психологічної практики (практичній психології).

При розгляді місця психодіагностики в сфері прикладної психології можна виокремити два підходи. Згідно першому підходу психодіагностика визначається як прикладна галузь психології [3]. Другий підхід розглядає психодіагностику органічним елементом багатьох прикладних галузевих досліджень [14], що, на нашу думку, точніше.

При визначенні місця психодіагностики в системі психологічної практики, необхідно розглянути видову специфікацію цієї практики, її функціонально-цільові характеристики та теоретичні основи.

Система психологічної практики конкретизується в множині її видів. Стосовно видів психологічної практики існують різні позиції, аналіз яких ускладнюється відсутністю сформульованих критеріїв виділення певних видів. Чітке зазначення критерію вирізнення видів психологічної практики міститься лише в поодиноких дослідженнях. Так, узагальнюючи пропонувані в різних психологічних джерелах переліки видів діяльності практичного психолога, які утворюють практичну психологію, О.Ф.Ануфрієв [2] виокремлює наступні види: діагноз, прогноз, корекцію та профілактику. В якості критерію їх виділення ним визначається норма як бажаний стан об'єкту. Це дозволяє розглядати діагноз як діяльність щодо визначення наявного стану об'єкту з точки зору норми; прогноз його майбутнього стану; корекцію як психологічний вплив, який забезпечує повернення в нормальний стан об'єкту, що знаходиться в стані відхилення; профілактику як вплив на об'єкт, що знаходиться в нормальному стані з метою попередження можливих відхилень. При цьому діагноз та прогноз, відображуючи стан об'єкту, утворюють пізнавальну частину практичної діяльності психолога, а корекція та профілактика, забезпечуючи зміни його реального стану, її практичну частину.

Розрізнення пізнавального та практичного аспектів практичної діяльності психолога абсолютизується І.М.Карицьким [9], який розглядає їх як окремі діяльності. Як підкреслює автор, в змістовому відношенні

діяльність має два основні моменти: це вплив на предмет діяльності (праксеологічний аспект) та його відображення (гносеологічний аспект діяльності). Момент впливу суб'єкта на об'єкт, якщо він є провідним, конститує діяльність як практичну. Момент відображення об'єкта в суб'єкті, якщо він становить основний зміст діяльності, визначає її як пізнавальну. Стосовно психології це означає, що психологія має два основні підрозділи: психологія як наука та психологія як практика. Практична психологія конститується в психологічній практиці як діяльності, яка здійснюється через множину діяльностей – конкретних психопрактик. Діяльнісно-утворюючі психопрактичні аспекти задають основні види психологічної практики, якими визначаються: психотерапія, психологічне консультування, психологічний тренінг, практики особистісного зростання, психологічна просвіта, практики навчання психологічним практикам. І.М.Карицький [9] наголошує, що суттєвим моментом трактування психодіагностики в аспекті практики є розуміння її як допоміжної, вторинної, несамостійної практичної діяльності, як елемента певної самостійної практики. Ця позиція обґрунтовується тим, що постановка психологічного діагнозу має сенс при використанні його даних, тобто психодіагностика набуває значення тільки як частина власне психологічної практики, для організації якої вона і необхідна як один з чинників. Крім того, в психодіагностиці аспект пізнання, а не впливу є домінуючим. Але це пізнання необхідне не саме по собі, для нарощування знань, а для наступного практичного впливу.

Щодо цієї позиції слід зауважити наступне. По-перше, психодіагностика в жодному разі не може визначатися вторинною діяльністю. Психодіагностика становить ключовий – часто і початковий, і кінцевий – елемент в роботі практичного психолога, оскільки, щоб здійснювати психологічне консультування, психотерапію, тощо спеціаліст повинен мати психологічну характеристику об'єкту, яку він отримує тільки за допомогою психодіагностики. По-друге, в психодіагностиці дійсно домінуючим є аспект пізнання, але це особлива пізнавальна діяльність – діяльність розпізнавання, яка відрізняється від наукового пізнання. Ця різниця виявляється за особливостями процесу пізнання та його результату [2, 8, 16, ін.]. По-третє, психодіагностика як специфічний вид пізнання, включаючи в себе обов'язковим елементом розпізнавання, не зводиться до нього, а передбачає ще і певні практичні дії щодо впливу на об'єкт (крім того, що психодіагностика забезпечує подальшу розвивальну, корекційну, тощо роботу психолога, процедура та результати психодіагностики мають певну практичну дію на об'єкт). Тобто психодіагностика має риси психологічної практики як діяльності,

спрямованої на вплив на об'єкт. У здійсненні впливу на іншу людину (групу) для внесення змін у її ставлення, наміри, поведінку, взаємини з іншими вбачається специфіка психологічної практики [15, 16]. Однак, більш широко використовуваним поняттям опису психологічної практики є «психологічна допомога». В психологічній літературі немає однозначного трактування цього поняття, психологічна допомога визначається як:

- область практичного застосування психології [3];
- складова практичної психології [12];
- вид психологічної практики [9];
- ціль взаємодії практичного психолога та клієнта [1];
- цільова функція, що описується через специфіку її змісту в конкретних психопрактиках [14].

Уявляється найбільш доцільним розглядати психологічну допомогу не областю і не видом психологічної практики, а метою. Мета психолога в практичній діяльності не дослідницька, а прагматична – надання психологічної допомоги.

Психологічна допомога розглядається [14] в якості родового поняття для різних психологічних практик, які широко використовуються в цій функції і в цьому випадку психодіагностика, психотерапія, консультування, психокорекція, психопрофілактика та психогігієна виступають як конкретні види психологічної допомоги. Розуміння психодіагностики як виду психологічної допомоги знайшло відображення в ряді робіт вітчизняних психологів [1, 12, ін.].

Область надання психологічної допомоги в роботі психодіагноста описується Г.С.Абрамовою [1] у вигляді наступних питань, звернених до психічної реальності: Що відбувається? Чим це викликане? Що буде далі? Відповідь передбачає роботу психолога щодо опису психічної реальності обстежуваного та повідомлення йому цього опису.

Допомагаюча функція психодіагностики реалізується, головним чином, при роботі обстежуваного з психодіагностичними методиками та отриманні психодіагностичної інформації від психолога. Дослідниками відзначаються наступні конкретні прояви допомагаючої функції психодіагностики. По-перше, при застосуванні методик психолог здійснює інтенсивний вплив на психічну реальність обстежуваного, оскільки пропонованими завданнями сприяє поглибленню рефлексії [10], збуджує до нових переживань щодо отримуваної інформації [1]. Будь-який тест – це процедура соціального порівняння, при проходженні тестування людина порівнює себе з іншими [13]. Виконання малюнкових проб в проективній діагностиці часто дозволяє обстежуваному

звільнитися від надмірної тривоги, відчути впевненість в собі; заповнення питальників нерідко супроводжується заспокійливим ефектом [12].

По-друге, психодіагностика надає допомогу через представлення психодіагностичної інформації обстежуваному. Таке інформування дозволяє людині побачити сильні та слабкі сторони свого «Я», спонукає до глибшого усвідомлення своїх психологічних особливостей та можливостей [7, 12]. Особливість цього виду допомоги вбачається [1] в тому, що психолог несе відповідальність за достовірність інформації та форму її повідомлення. Обстежуваний же сам виробляє ставлення до цієї інформації та приймає рішення щодо її використання. Він будує своє ставлення до пред'явленої психодіагностичної інформації за допомогою наступних психологічних інстанцій: самооцінки (в когнітивному аспекті це запам'ятовування інформації, в емоційному аспекті – прийняття), а також системи особистісних конструктів (способів оформлення індивідуальної системи уявлень про психічні властивості людей). Навіть в тому випадку, коли психодіагностична інформація не має значущого впливу на самооцінку, вона може мати вплив на систему конструктів – тим, що вводить в свідомість людини певні нові конструкти, які використовуються психологом для пред'явлення діагностичних результатів [13]. В цьому плані слухним є зауваження Ф.Ю.Василюка щодо відповідальності психолога за те, «чи буде людина шукати в своїй душі Едипа, чи Христа» [5, 226]. Ще одним видом надання психологічної допомоги при повідомленні психодіагностичної інформації визначається [1] психологічний прогноз: прогностична психодіагностика через повідомлення психологом інформації веде до актуалізації сприятливих прогностичних факторів у внутрішньому світі людини.

Окрім видової специфікації система психологічної практики описується через функціонально-цільові характеристики. Ще в період становлення та розгортання вітчизняної психологічної практики визначилися [8] три основні функції практичної психології – психодіагностика, психологічне прогнозування та психологічне управління. Т.Х.Невструєва [14] розглядає їх як функціонально-цільові блоки організаційної та змістової структури практичної діяльності психолога:

- Психодіагностика як цільова функція психологічної практики включена в структуру цієї практики як блок забезпечення психологічного прогнозування та управління. Психологічний діагноз включає три функціональні складові: констатуючу, прогностичну, експертну.

- Психологічне прогнозування розкриває цільове завдання психодіагностики та виступає як засіб забезпечення ефективності психологічного управління.

- Психологічне управління фіксує мету психологічної практики – підтримка певного рівня психічної стійкості, стабільності особистості та суспільства.

В системі психологічної практики ці три компоненти утворюють як вертикальні, так і горизонтальні зв'язки: можуть бути представлені як єдиний технологічний процес або як взаємопов'язані, але і самостійні сфери психологічної практики.

Формально практична психологія – це психологічна практика, яка має таке ж відношення до психології як до науки, яке інженерна практика має до фізики [17] і займає в системі психологічного знання таке ж місце, як клінічна медицина в системі медичного знання [2]. Однак сьогодні психологічна практика – це «більше, ніж практика», вона представляє собою достатньо самостійну область психологічного пізнання. Як зауважує А.В.Юревич [17], пізнавальний потенціал практичної психології пов'язаний не тільки з дефіцитом академічного знання, але й творчим характером самої практичної психології, який має, як мінімум, три складові. По-перше, випадки, з якими має справу практичний психолог, завжди індивідуальні, тому узагальнене знання доводиться конкретизувати та модифікувати. По-друге, психолог узагальнює індивідуальне знання, свій власний професійний досвід. По-третє, унікальність психолога та ситуації його взаємодії з клієнтом породжує нове знання про цю взаємодію.

Система психопрактичного знання оформлюється в самостійні комплекси всередині різних галузей психології та у видових практиках. Практична психологія здійснює самопізнання, пізнання психопрактичного процесу, власну методологічну рефлексію. Але на сьогодні психологічна практика не має узагальнюючих структур цього знання на рівні спеціальної наукової дисципліни і жодна видова практика, крім психодіагностики, не має статусу психологічної дисципліни. Психодіагностика, на відміну від інших видів психологічної практики, є повноправною наукою, самостійним науковим напрямом, що вивчає природу індивідуально-психологічних відмінностей, індивідуальної своєрідності людини, включеної у всю систему взаємозв'язків з оточуючою дійсністю.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що різноманітність підходів до визначення місця психодіагностики в системі психологічної практики зумовлюється: по-перше, багатоаспектністю

змісту та напрямів професійної діяльності психолога, в якій можуть реалізовуватися різні грані психодіагностики та різноманітністю теоретичних і практичних можливостей останньої; по-друге, «гносеологічними складностями»: відсутністю чіткого визначення понять «практична психологія», «психологічна практика», «психологічна допомога», «психодіагностика»; відсутністю систематизованого узагальнення та визначення взаємозв'язку цих понять; відсутністю однозначних критеріїв виділення видів психологічної практики.

Психодіагностика як наукова дисципліна та практична діяльність є органічним елементом багатьох прикладних галузевих досліджень.

В системі сучасної психологічної практики психодіагностика:

- як практична діяльність є одним із видів психологічної практики та наскрізним елементом всіх інших її видів;
- як цільова функція психопрактики є одним із видів психологічної допомоги; в структурі психологічної практики виступає як компонент забезпечення психологічного прогнозування та управління;
- як наукова дисципліна є безпосередньою теоретичною основою практичної діагностичної діяльності психолога.

Література

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. – Москва: Международная педагогическая академия, 1994.
2. Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. – Москва: Ось-89, 2006.
3. Большой психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П.Зинченко. – Москва: 2002.
4. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2000.
5. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии. – Москва: МГППУ; Смысл, 2003.
6. Войтко В.И., Гильбух Ю.З. О некоторых основных понятиях психодиагностики // Вопросы психологии. – 1976. – № 4.
7. Вопросы практической психодиагностики и консультирования в вузе / Под ред. Н.Н.Обозова. – Ленинград: ЛГУ, 1984.
8. Забродин Ю.М. Проблемы разработки практической психологии // Психологический журнал. – 1980. – Т. 1. – № 2.
9. Карицкий И.Н. Современные социально-психологические практики: теоретико-методологическое исследование. Дисс... канд. психол. наук. – Ярославль: Ярославский гос. ун-т имени П.Г. Демидова, 2002.
10. Куликов Л.В. Психологическое исследование: методические рекомендации по проведению. – Санкт-Петербург: Речь, 2002.

11. Лидерс А.Г. Психологический тренинг с подростками: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001.

12. Настольная книга практического психолога / Сост. С.Т.Посохова, С.Л.Соловьева. – Москва: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, Санкт-Петербург: Сова, 2008.

13. Науменко А.С. Организационная и психологическая эффективность разных способов представления психодиагностической информации. Дисс... канд. психол. наук. – Москва: Московский гос. ун-т имени М.В.Ломоносова, 2008.

14. Невструева Т.Х. Психотехнологии в системе психологической практики. Учебное пособие. – Хабаровск: ДВГУПС, 2003.

15. Панок В.Г. Методологічні питання розвитку практичної психології // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Випуск 17 (41), ч.1. – Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007.

16. Эткинд А.М. Психология практическая и академическая: расхождение когнитивных структур внутри профессионального сознания // Вопросы психологии. – 1987. – № 6.

17. Юревич А.В. Психология и методология. – Москва: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005.

УДК 372.3:371.385

В. М. Гальченко

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ВИНАХІДЛИВОСТІ ТА ЧИННИКИ ЇЇ РОЗВИТКУ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

FEATURES OF DISPLAY OF INGENUITY AND FACTORS OF ITS DEVELOPMENT WITH PRESCHOOL AGE CHILDREN

Розкриті чинники розвитку винахідливості в дітей дошкільного віку. На основі емпіричного дослідження були окреслені внутрішні та зовнішні (соціально-психологічні та освітньо-педагогічні) чинники розвитку винахідливості в дошкільників. Особлива увага акцентувалася на соціальній творчості як запоруці успішної соціалізації особистості.

Ключові слова: винахідливість, творчість, чинники, розвиток, дошкільний вік, констатувальний експеримент.

Factors of ingenuity development with children of preschool age have been revealed in the article. On the basis of empiric research internal and external (social and psychological, educational and pedagogical) factors of ingenuity development